

زماناسی چیه؟

پیشه کی زور کورت بو زماناسی

جه عفه ری شیخوئی اسلامی

هموو ئینسانیک، بهو مهرجه که هه لومه رچی فیزیکی له شی که مایه سی نه هیئ و گوئی له زمانیکیش بی که له دور و بهری قسه ی پی بکری، لانی کهم، فیری یهک زمان ده بی، به بی نه وه که به ئاشکرای خوی به فیروونی نه و زمانه وه ماندوو و شه کهت بکا. به کورتی، ئیمه زمانی زگماکیمان له خووه فیرو ده بین و پیمان و نییه که شتیکی سهیرمان کردوو. رهنگ بی نه مه یه کییک له وه یانه بی که زوربهی خه لک شاره زای نه و بواره زانستییه نین که له زمان ده کولیته وه. نه م شاره زانه بوونهش له زماناسی و، بابه ته کانی لیکولینه وه له و بواره دا، هه ر تاییه ت به کورد نییه .

له ماوه ی نه و چه ند ساله دا که خه ریکی خویندی زماناسی بووم، بو م ده رکه وت که زور که نه داییش نازانن خویندکاری زماناسی چی ده خوینی. پاشی نه وه که له وه لامی “چی ده خوینی؟” دا، ده مگوت “زماناسی”، زوربهی خه لک یان ده یانگوت “له زماناسی دا چی ده خوینن؟”، یان ده یانگوت، “گامه زمان فیرو ده بی؟”، یان “چه ند زمان فیرو ده بی؟” ده توانم بلیم که شاره زایی زوربهی خه لک له زماناسی، ئیستاش، له وه تیئا په ری. پی م و نییه که کومه لگاکانی دیکهش له و باره وه جیاواز بن.

باشه به راستی زماناسی، نه گه ر بریتی نه بی له فیروونی زمانیک یان چه ند زمانیک، چیه؟

نه م وتاره کورته هه ولدانیکه بو وه لامدانه وه ی نه م پرسیاره. ناسینی زماناسی، به تاییه ت بو نه و فیروخو زانه ی که بیر له درپزه دانی خویندن له پله ی زانستگه دا ده که نه وه، یان هه ر که سکی که چه ز بکا خو به بابه ت و دیارده کانی زمانه وه خه ریک بکا، گرینگه. هو ی به گرینگ زانینی نه م خاله له بهر نه مه یه که ناسینی زماناسی وه کوو بواریکی زانستی بو کورد پیویسته. به هه بوونی زماناسی زورتر که خو به زمانی کوردییه وه خه ریک بکه ن و به شیوه ی زانستی لی بکولنه وه، له وانیه هیوای هه بوونی ئاسویه کی رووناک، یان رووناکتر، بو نه م زمانه ویچووتر و له راستی نزیکتر بی.

زماناسی چیه؟

زماناسی بریتییه له لیکولینه وه ی زانستیانه ی زمان. نه گه رچی زانینی زیاتر له زمانیک له وانیه یه یارمه تی خویندکاری زماناسی یان زماناسیک بدا که باشر له چه مک و دیارده کانی زمان تیگا، زماناس ناچار نییه زمانیکی دیکه فیرو بی. به لکوو، زماناس هه ول دده که له زمان، وه کوو دیارده یه کی کومه لایه تی و ئینسانی، تیگا. زماناسی، بو نمونه، له وه لامی نه م چه شنه پرسیارانه ده گه ری: ده نگه کانی زمان چون ساز ده بن؟ بوچی کاتیک قسه که ره یک نه م ده نگانه به دوای یه کتر دا ریز ده کا، یه کیکیتر، واته گو یگریک، ده توانی له م ده نگانه واتا و مانا چی بکا؟ هه روه ها، بوچی نه م سازکردنه ی واتا له ده نگ به هه موو گو یگریک ناکری؟ زانینی زمانی زگماکی مانای چیه؟ ئایا زمانی هه له و زمانی ناهه له هه ن؟ ئایا زمانیکی به ربلاوی وه کوو ئینگلیسی له زمانیکی سه رکونکراوی وه کوو

كوردی، یان زمانی گوندیکی دووره دهستی ئەفریقایی ته ووتره؟ جیاوازی له نیوان دیالهکت (له هجه) و زمان دا چیه؟ بۆ نمونه، ئایا كوردی زمانه، یان له هجه؟ جیاوازی شیوه قسه کردنی ژن و پیاو چیه؟ ئەم جیاوازیانه چ تهئسیریکیان له پیگه و پلهی کۆمه لایهتی ژن و پیاو دا هیه؟ ئەمانه و زۆر پرساری تریش بابتهی خویندنه وه و لیکۆلینه وهی فیرخوازه کانی زمانناسی و زمانناسان. جیاوازیی و بهربلاوی پرسیارگه لیکیی به کجار زۆر سه بارهت به زمان بووته هوی ئەمه که زمانناسی به چه ندین لک دابهش بکری.

لکه کانی زمانناسی

زمان به شیوهی جۆراوجۆر لیکیی دهکۆلدریته وه و موتالا دهکری. ههر به و پیهش، زمانناسی دهکری به چه ند شیوه دابهش بکریته سهر چه ندین لک و پۆ. ههر کام له و لکانه وه لامی هه ندیک پرساری تابهت ده ده نه وه و له بابته گه لیکیی تابهت دهکۆلنه وه:

۱. زمانناسیی تیئوریکی (Theoretical linguistics) (خالیس و بنه رتهی: زمانه کان چۆن کار ده کهن؟)

۲. زمانناسیی میژوویبیانه (Historical linguistics) (زمانه کان چۆن بوون به ئەمه ی که ئیستا هه ن؟)

۳. زمانناسیی کۆمه لایه تیانه (Sociolinguistics) (بیئودی زمان له گه ل پیکهاته کانی تری کۆمه لایه تی چیه؟)

۴. زمانناسیی دهرووناسییانه (Psycholinguistics) (زمان له ناو میشک دا چۆن ساز ده بی و ده که ویتته کار کردن؟)

۵. زمانناسیی پیگرتن / کارپیکه رانه (Applied linguistics) (فیربوون و فییرکردنی زمان، وه رگیان، هتد.)

۶. زمانناسیی کامپیوتیری (Computational linguistics) (به کۆمپیوتیر ه کردنی زمانی ئینسان)

جگه له ئەمانه، هیندیک لکی دیکهش له زمانناسی ده بنه وه. بۆ وینه هیندیک زمانناس له زمانی مالات ده کۆلنه وه. هیندیک دیکه خه ریکی لیکۆلینه وه له زمانی که مئه ندامانی بیستن و گوتن. هیندیکیش له که ره سه کانی تری پیوه ندیی گرتن، وه کوو هیما و ئیشه ره، ده کۆلنه وه. هی واش هیه که له فه لسه فه ی زمان ده کۆلینه وه. هه موو ئەو به شان ه که تا ئیستا ناویان هاتوو، له خویاندا دابهش ده کرینه وه سهر لکی بچوو کتر. له دریزه ی ئەم وتاره دا، کورته یه ک سه بارهت به ههر کام له و به شان ه پیکه ش ده کری.

۱. زمانناسیی تیئوریکی (Theoretical Linguistics): ئەم به شه باوترین به شی زمانناسی و به شیکی گرینگی زۆربه ی ههره زۆری کۆلیجه کانی زمانناسیه. ئەم لکه ی زمانناسیی له زمان وه کوو دیارده یه کی ئینسانی و که ره سه یه کی پیوه ندیگرتن ده کۆلینه وه. چونکه زمان له چه ندین پیکهاته، وه کوو ده نگ، وشه، رسته، مانا و هتد، چۆ بووه، ئەم لکه ی زمانناسیش خۆی به چه ندین لکی بچوو کتر دابهش کراوه. ئەم لکه بچوو کانه بریتین له فۆنه تیک، فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، رسته سازی، واتا سازی و، پراگماتیک (تهئسیری هه لومه رج له سهر به کاره یانی زمان).

۱.۱. فونتهتیک (Phonetics): "فون" واته دهنگ. فونتهتیک واته زانستی ناسینی دهنگ. له زمانناسی دا، فونتهتیک به کوللهکهی زانستهکه و ناسینی زمان دهناسری. هوئی گرینگایهتی فونتهتیک له ئهمه دایه که زمان له ئهساسدا بریتییه له کومهلهیهک دهنگ که به شیوهگهلیکی تاییهت و، زوربهی کاتان به پیی یاسایهکی ریکوییک، سیستهمیکی پیوهندی گرتنیان چی کردوه. فونتهتیک له چونیتهی پیکهاتنی ئهم دهنگانه دهکولیتتهوه. بو وینه فونتهتیک له ئهوه دهکولیتتهوه

که له زمانی کوردی دا چند دهنگ ههن. ئهم دهنگانه له کوئی ئهوک، زار، زمان و لووت دا ساز دهن و چون ساز دهن؟ دهوری ئهندامهکانی لهش (زار، زمان، ئهوک، لووت، لیو، ددان و هتد) له سازبوونی ئهم دهنگانه دا چین؟ ههروهها، کامانه لهم دهنگانه دهنگی سههرهکین (فونیم)، کامانهش دهنگی ناسههرهکین (ئهلهفون)؟ ئهمانه و زور شتی گرینگ دیکهش بابهتهکانی لیکولینهوه له بهشی فونتهتیک دا پیکدین.

۱.۲. فونولوزی (Phonology): له حالیکدا که فونتهتیک خو به دیاریکردن و ساغکردنهوهی دهنگهکانی زمانهوه خهریک دهکا، فونولوزی له چونیتهی سیستهمی ریکخستنی ئهو دهنگانه دهکولیتتهوه. بو نمونه، فونتهتیک ساغیدهکاتهوه که "ز" دهنگیکی سههرهکی (فونیم) له زمانی کوردی دایه. ئهو دهنگه دهنگیکی "خشوک"ه، له کاتی سازکردنی دا، سهری زمان دهچیت بو سهر سهختهمهلاشو، پشتهوهی زمانیش بهرو نهرمهملهلاشو بهرز دهبیتتهوه. له لایهکی دیکهوه، فونولوزی لهوه دهکولیتتهوه که دهنگی "ز" له کوئی وشهکاندا دئ. ههر لهم پیوهندییهش دا، وهلامی پرسیاریکی ئاوا دهدهاتهوه: بوچی دهنگی "ز" لهم وشانهدا ههیه، وهکوو "گوزران"، "بکوژ"، "یان" "گوزراو"، بهلام له وشهیهکی دیکهدا، وهکوو "گوشتن"، نییه و دهبیت به "ش" ئایا "ش" دهبیت به "ز" یان به پیچهوانهوه، یان ههر دوویان؟ ئهو جیگورکینهی "ش" و "ز"، به ههر شیوهیهک که بی، ئایا ههر لهم چند وشهیه دایه و به شیوهیهکی ههلهکوته، یان به پیی یاسایهکی تاییهته و له وشهی دیکهش دا روو دهدا؟ ئهگهر به پیی یاسایهکه، ئهو ههلمههرجه چیه که ئهو یاسایه تییدا دیتته ئاراوه؟ ئهمانه ئهو چهشنه پرسیارانه که فونولوزی دهیانکا و له وهلامهکانیان دهگهری. کهوابوو، فونولوزی له سیستهمی ریکهوتن و ریکخستنی دهنگهکانی زمانی تاییهت دهکولیتتهوه.

۱.۳. مورفولوزی (Morphology): مورفولوزی بریتییه له زانستی لیکولینهوه له وشهکانی زمان. ئهم بهشهی زمانناسی له چونیتهی پیکهاتنی وشهکان، ریشهی وشهکان، کهرهسه لکینهرهکان یان جیاکهرهوهکان، پیشگر و پاشگرگهل و هتد، دهکولیتتهوه. له مورفولوزیش دا، وهکوو ههموو بواریکی زانستی، هیندیک چهمی گرینگ و تاییهتی ههن. مورفولوزی لهم چهشنه پرسیارانه دهکولیتتهوه: وشه چیه؟ مورف، مورفیم و ئهلهمورف چین؟ وشه "تیکههلهچوونهوه"، بو نمونه، له چند وشه بچووکت، یان له چند مورف و مورفیم پیکهاتوه؟ ئهم وتاره چند وشه تییدییه، چون دهزانی و پیوانهمان چیه؟ به چند شیوه ئیمه دهتوانین وشه نوئ له زمانی کوردیدا داتاشین و دروست بکهین؟

مورفولوزی له ولامی ئهم پرسیارانه و پرسیاری لهم چهشنه دهکولیتتهوه. مورفولوزی به شوین ئهوهوهیه که یاسای ریکهوتن، پیکهوه لکان، تیکهلابووون و تیکهزینی وشهکان دیاری بکا. لهم رووهوه، مورفولوزی وهکوو بهشیکی گرینگ گرامیر (ریزمان) چاوی لیدهکری.

۱.۴. سینتەكس (Syntax): سینتەكس لە گراممیر (رێزمان) و چۆنیەتی پیکهوه لکانی وشەکان بۆ سازدان و چیکردنی پسته و شیوه پسته له زمان دا دهکۆلێتهوه. هیندیك له یاساکانی رێزمانیی له ههموو زمانهکان دا وهکوو یهکن. بۆ نموونه، له ههموو زمانیکدا، پستهیهک، لانی کهم، له یهک بکه و یهک کردار پیکدی، وهکوو، "هانا دی"، "هانا می آید"، "یان Hauna comes". له گهڵ ئەمەش دا، زۆر یاسای پیکهوه لکانی وشەکان له زمانیک بۆ زمانیکی دیکه جیاوازه. ههچهند که وشەکان مانای سهربهخۆی خۆیان ههیه، بهلام وا ههیه که به پێی ریز بوونیان له پستهدا مانا بگۆرن. بۆ

نموونه ئیمه دهتوانین بڵین، "خه ج خۆی بۆ سیامه ند هه لداشت." دهتوانین هه ر بهم وشانه، بهلام به گۆرینی شیوهی ریز بوونیان، مانای پستهکه بگۆرین، وهکوو "سیامه ند خۆی بۆ خه ج هه لداشت." ههروهها، دهتوانین ئەم وشانه به جوړیکیش ریز بکهین که پستهکه مان هه ر مانای نه بی، لانیکه م به ئاشکرای، وهکوو ئەم رستهیه: "هه لداشت بۆ خۆی خه ج سیامه ند." باشه بۆچی پستهکانی پێشو، که هه ر له م وشانه پیکهاتبوون، مانایان هه بو، بهلام ئەم

پستهیهی دوایی، هه ر بهو وشانهوه، مانای نییه؟ ئاشکرایه که ئیوه ده لێن چوونکه ئەو پستهیهی دوایی له یاسای رێزمانی کوردیی لای داوه. پسته. بهلام، ئەو یاسایانه چین؟ ههروهها، هیندیك جار لهوانهیه پستهیهکیش به تهواوی یاسای رێزمانی رهچاو نهکا، کهچی بیسهریکی کورد دهتوانی له مه بهستی قسهکه ره که تیگا. بۆ نموونه، دهتوانین بڵین که هه ر چهند ئەم پستهیه تهواو رێزمانی نییه، بهلام هه موو کوردیکیش تی دهگا: "ئهحمه د خوار د نان مائی ئیمه." بیسهریکی کورد دهزانی که مه بهستی قسهکه ره ئەمهیه که "ئهحمه د نانی له مائی ئیمه خوار د." باشه ئەگه ر

ئیمه له هه ردوو پسته تیگهین، چۆن دهزانی که کامه پسته له باری رێزمانیهوه پسته و کامهیان هه لهیه؟ پسته له چهند بهش پیکهاتوه؟ کام بهش دهتوانی به کام بهشوه بنووسی و له کام هه لومه رج دا؟ کورتنترین پستهی زمانی کوردی له چهند وشه پیکدی؟ درێزترین پسته چییه؟ ئەمانه و سه تان پرسیاری دیکهش، سه بارهت به رێزمانی زمان، بابه تی لیکۆلینهوه و لێ وردبوونهوهی لکی سینتەكسی زماناسین.

۱.۵. سه مهنتیک (Semantics): سه مهنتیک (ماناناسی) بریتییه له لیکۆلینهوه له مانا و واتای مۆرفیمهکان، وشهکان، شیوه پستهکان، پستهکان و گوتارهکان (discourses). ئاشکرایه که زانیی زمانیک بریتییه له زانیی دهنگهکان، وشهکان و پستهکانی ئەو زمانه. بهلام، له راستی دا، ئامانجی سه رهکی له زانیی ئەوانه ئەمهیه که قسهکه ریك بتوانی مه بهستی خۆی، چاک یان خراپ، به هۆی زمانهوه رابگه یینی. له م روانگهیهوهیه که بهشی سه مهنتیک و ماناناسی گرینگیه تی تایبهت به خۆی هه یه. له م لکهی زمانناسی دا، له بابه تگه لی وهکوو وشه هاوماناکان، وشه دزهکان و هتد دهکۆلێتهوه. هه ر له م بهش ه دایه که له پێوهندی وشهکان، پستهکان و گوتارهکان له گه ل مانا، مه بهست، ئامانج، فکر و بیر، سیاسهت و ئایدیۆلۆژیی دهکۆلێتهوه. هه لبهت زمانناس یان کۆلێجی موتالای زمانناسی ئەوتۆ هه ن که له ماناناسی دا تا ئەو رادهیه ورد نابنهوه و، له رادهی واتای وشه و پستهدا دهو هستن. له باتی ماناناسی، ورد بوونهوه له مانای بهشهکانی زمان له رادهیهکی بهربلاوتر دا دهخریته ئەستۆی بواری پراگماتیک یان بواری لیکدانهوی گوتار (Discourse Analysis).

۱.۶. پراگماتیک (Pragmatics): پراگماتیک بریتیه له لیکۆلینه وه لهو بهشانهی واتا و زمان له کاتی که لک لیوه رگرتن دا که به ستر او ته وه به ه لومه رچی خودی قسه کهر، بیسه ر و ئه و چوارچیوه و کۆنتیکسته ش که قسه کهی تیدا کراوه یان بیستراوه. به واتایه کی تر، پراگماتیک له و دیارده و فاکتۆرانهی گوتار (دیسکۆرس) ده کۆلایته وه که ته ئسیریان له سازبوون و سازدانی واتا و مانا دا هه یه. هیندیک له و فاکتۆرانه بریتین له، له چ ه لومه رچیک دا قسه یه ک کراوه، له کوئ، کهی، له لایه ن کیوه و بو کی؟ ئامانجی قسه کهر چی بووه؟ چه ند له و قسه یه ی که ده رپر دراوه ئاگاداریی نوئییه و، چه نده ی کۆنه؟ بو تیگه یشتن له ده رپر دراوه ی تازه، بیسه ر ئاگاداریی پیشووی تا چ راده یه ک پیویسته و ئه و ئاگادارییانه چین؟ ئه مانه و زور ورده بابته ی دیکه ش خاله کانی لیکۆلینه وه ی بواری پراگماتیک پیکدین.

۲. زمانناسیی میژوو بییانه (Historical linguistics): ئه م لکه ی زمانناسی له میژوو و پیشینه ی زمانه کان و پیوه ندیی و خزمایه تی نیوانیان ده کۆلایته وه. له باری کات و زه مانه وه زمان ده کرئ لانی که م به دوو شیوه موتالا بکرئ: سینکرانیک (synchronic) و دایاکرانیک (diachronic). لیکۆلینه وه و خویندنه وه ی سینکرانیک بریتیه له لیکۆلینه وه ی زمان له کاتیکی تایه ت دا و به و شیوه یه که زمان له و کاته دا که لکی لی وهرده گیرئ. بو نمونه، زمانناسیی مۆدیرن، زمان به و شیوه یه که ئیستا هه یه موتالا ده کا و لیکیده داته وه. ئه مه لیکۆلینه وه ی سینکرانیک یان سینکرۆنیکه. به لام، دایاکرانیک واته له دریزایی کات و زه مان دا. لیکۆلینه وه ی دایاکرانیکانه ی زمان واته لیکۆلینه وه له زمان له کات و شوینی جیاواز دا. ئه مه بریتیه له شیوه لیکۆلینه وه ی زمانناسیی میژوو یی، واته لیکۆلینه وه له زمان له دریزایی میژوو دا. هه ر به م پییه ش، لیکۆلینه وه له م بوارد دا له سه ر ئه سل و پرنسیپیکی سه ره کی دامه زراوه: زمان ده گۆردرئ. تیگه یشتن له چه ند و چۆنی گۆرینی زمان له دریزایی میژوو دا، خزمایه تی زمانه کان، پهیدا بوون و گۆرانی ئه لف و بییه کان، وهرگرتنی وشه له زمانیکه وه له لایه ن زمانیکی تره وه، وه بابته گه لی له م چه شنه، بابته ی لیکۆلینه وه و لیکدانه وه کانی بواری زمانناسیی میژوو بییانه، یان زمانناسیی پیکرتانه (Comparative linguistics) پیکدین.

۳. سۆسیۆزمانناسی (زمانناسیی کۆمه لایه تیانه) (Sociolinguistics): سۆسیۆزمانناسی، به کورتی، بریتیه له لیکۆلینه وه له چۆنیته ی پیوه ندیی له نیوان به کار هیان و ده کارکردنی زمان له گه ل باقی پیکهاته یان ستراکتۆره کۆمه لایه تییه کان. به واتایه کی تر، سۆسیۆزمانناسی له ئه وه ده کۆلایته وه که کۆمه ل و پیکهاته کانی چ ته ئسیریکیان له سه ر زمان هه یه و به پیچه وانه وه ش، واته زمان چ ته ئسیریکی له سه ر پیکهاته کۆمه لایه تییه کانی دیکه هه یه. سۆسیۆزمانناسی له راستی دا به شوین وه لامی زور پرسیاران دا ده گه رئ که نه ک هه ر بو سۆسیۆزمانناسه کان، به لکوو بو زۆربه ی خه لکی ئاسایی سه رنجراکیشن. بو نمونه، هیندیک له و پرسیارانه بریتین له ئه مانه: جیاوازیی له نیوان کوردیی رۆژه لاتیی و کوردیی رۆژئاوایی دا چیه؟ ئایا ئه م دوو شیوه ئاخواتنه ئه وه نده لیک جیاوازن که به دوو زمان بناسرین، یان دوو دیاله کتی یه ک زمان؟ جیاوازیی له نیوان قسه کردنی ژن و قسه کردنی پیاو دا چیه؟ ئایا قسه کردنی ئه م دوو ژینده ره ته ئسیریان له سه ر به رده وام بوون یان نه بوونی پیگه و پله ی کۆمه لایه تییه ی ئه م دوو ژینده ره، به م شیوه یه ی که هه یه یان بووه، هه یه یان نا؟ سۆسیۆزمانناسی له پیوه ندیه کانی زمان و چینه کۆمه لایه تییه کان، زمان و خوینده واریی یان نه خوینده واریی، زمانه

خۆرسکه كان يان زمانه موتوربه كان، گۆپینی زمان، مردن و كوشتنی زمان، پلان دانان بو زمان، مافی زمانیی، سهركوتكردنی زمانه كان، زمانی زگماك و زمانی زیده، يهكزمانه يان چه نزمانه بوون و هتد دهكۆلئته وه. به كورتی، پئوه نندی دیارده كان و فاكوتوره كانی كۆمه لایه تی له گه ل زمان و، تهئسیری دوولایه نه ی ئەم دوو دیارده ئینسانییه، بابته ی سه ره کی لیكۆلئینه وه له بواری سۆسیۆزماناسی دان.

۴. زماناسیی دهروونناسییانه (Psycholinguistics). ئەم به شه ی زماناسی له چۆنیه تی فیروونی زمان له لایه ن ئینسانه وه و، دهوری میشك و هزر له و پرۆسه یه دا، دهكۆلئته وه. بو وینه، ئەو به شه دهیه وئ روونی بكاته وه كه بوچی ئیمه زمان فیرو ده بین و چۆن؟ بوچی مالآت ناتوانن وه كوو ئینسان فیرو بن؟ میشکی ئیمه چ قابیلیه تیکی هه یه كه

مندالئیکی ۴ سالانه، ته نانه ت كه متریش، بتوانی ئەم هه موو یاسا و قانونانه ی زمان فیرو بی؟ ئایا مندالئیک ئەم یاسایانه له بهر ده كا، به هوی پرۆقه و ته مرینه وه، یان میشکی ئیمه وا دروست بووه كه چ بمانه وئ و چ نه مانه وئ، مادام كه له بواری فیزیکییه وه ئیرادمان له میشك دا نه بی، ناچارین كه لانی كه م زمانیک هه ر فیرو بین؟ ئەم لكه ی زماناسی زۆر له فیروونی زمان له لایه ن منداله وه دهكۆلئته وه و گه ره كیه تی هه موو ئەو یاسا هزرییانه بدۆزئته وه كه یارمه تی مندالئیک ده دن كه زمانه كه ی فیرو بی. بو دۆزینه وه ی وه لامی ئەم پرسیارانه ش سایكۆزماناسه كان له قسه كردنی منداله كان له لابراتوره كان دا، له شیوه ی قسه كردنی ئەو كه سانه ی كه توشی زه ربه ی میشکی بوون (ئهیفه ییژا)، وه ههروه ها له وه كه سانه ش كه گرفتنی خویندنه وه یان هه یه (دیسلاكسیا) دهكۆلنه وه.

۵. زماناسیی كارپیکه رانه (Applied linguistics): ئەم لكه ی زماناسی ده كرئ زیاتر له مانایه کی هه بی. بو نمونه، له هیندیک له زانكۆكانی زماناسی دا، زماناسیی كارپیکه رانه بریتییه له لیكۆلئینه وه له تیوریگه لی فیروونی زمانی زیده (وه كوو فیروونی ئینگلیسی له لایه ن كورپیکه وه) و دۆزینه وه ی باشتترین ریگاكانی فیروکردنی زمانی زیده. كه چی له هیندیک شوینی دیکه، زماناسیی پیکگرتن هه موو ئەو بو ارانه ی دیکه ی لیكۆلئینه وه بیجگه له زماناسیی تیئوریك، یان زماناسیی خالیس (فۆنه تیک، مۆرفۆلۆژی و هتد.) ده گرئته وه. له وانه بو نمونه، بریتین له سۆسیۆزماناسی، فیروون و فیروکردنی زمانی زیده، دوو زمانه بوون و چه ند زمانه بوون، كامپیوتیر و زمان، لیكدانه وه ی دهق و گوتار، زمان و ده سه لات، زمان و ئیدیلۆژی، نیشانه ناسی، نه خوینده واری و خوینده واری و، هتد.

۶. زماناسیی كامپیوتیری (Computational linguistics) (به كۆمپیوتیره كردنی زمانی ئینسان) ئەم لكه ی زماناسی، كه له زۆر زانستگه له وانه یه كه سه ر به زانكۆی دهروونناسیی یان زانكۆی كامپیوتیره وه بی، له وه دهكۆلئته وه كه چۆن ده كرئ به شیوه یه کی ریکوپیک ئەو كارانه ی زمان كه به میشك ده كرین به كۆمپیوتیر بكرین، بو نمونه وه رگێرانه وه له زمانیکه وه بو زمانیکی دیکه، لیكدانه وه ی دهق، تاییپ كردنی ئەو شته ی كه به قسه ده گوتری و له ریگای میكرو فۆنیك ه وه

ده درئ به كۆمپیوتیر. به شیکی گرینگ و پرده اته ی ئەم به شه ی زانست بریتییه له چیکردنی به رنامه كۆمپیوتیرییه كان بو فیروون و فیروکردنی زمانی زیده، به تاییبه ت زمانی ئینگلیسی. ئاشكرایه كه زۆریك له م كارانه هه ر ئیستا به كۆمپیوتیر ده كرین، به لام ئەمانه ده كرئ باشتر بكرین، به شیوه یه ك كه به ره مه ی كاره كانی كۆمپیوتیر له و بو اره دا ده قیقتر و خیراتر بی.

هه موو ئه و به شانیه زماناسی تژی بابته لی کۆلینه وهن، به تایبته بو فیرخوازیکی زماناسی کورد. له گه ل ئه وه شدا که ده رته تان بو کورد زور که م بووه که خه مخور یان ئوگرانی بواری زماناسی بتوانن، به شیوه یه کی زانستی، به زمانی کوردی رابگهن، تا ئیستا کاری باش کراوه. به لام، ئه وه به س نییه و کاری زورمان ماوه که بیکه یان. پرسیار ئیستا ئه مه یه که له کام بواری دا ده بی کاری زیاتر بکری. راستیه که یه ئه مه یه که ئه وه له وانه یه زورتر بگه ریته وه سه ر زه وق و ئیشتیای فیرخوازیکی زماناسی. بو نمونه، من خوم زور هه ز له بواری لی کدانه وه ی ره خنه گرانه ی گوتار و ده ق ده که م، به لام ئه مه شم له بهر چاوه که بو نمونه له بواری فونه تیک یان مورفولوژیکی زمانی کوردیدا زور کاری به نرخ ده کردری. به گشتی، به له بهر چاوه گرتنی هه لومه رچی زمانه که مان، که ئیستاش له زوربه ی کوردستاندا هه ره شه ی مردنی لیده کری، دوو بهش له و به شانیه که له سه ره وه باسمان کردن، پیوسته که زیاتر له به شه کانی دیکه گرینگایه تی یان پی بدری. ئه و دوو به شه بریتین له به شی زماناسی تیئوریکی (فونه تیک، فونولوژیکی، مورفولوژیکی، ریزمان، ماناسی و پراگماتیک) و سو سیۆ زماناسی.

سه ره رای ئه وه که پیزی خوم ده رده بریم بو ئه و که سانه ی که خه ریکی رابردووی زمانه که مانن، چونکه پی م وایه له پووی دلسۆزییه وه کاره که یان ده که ن، ناچاریشم ئه مه بلیم که خوزگه وزه و کاتی خویان ته رخان کردبا بو لی کۆلینه وه له زمانه که مان به و شیوه یه ی که ئه مرۆ هه یه. په نگ بی خو ماندوو کردن به بابته کانی زیندووی زمانه که مان گرینگتر بی له ئه وه که بزانی کوردی زورتر خزمی کامه زمانه؟ یان ریشه ی فلانه وشه تورکییه یان فارسی؟ زمانه که مان چ پیوه ندیی به ”ئالمانی“ یه وه هه بی و چ پیوه ندیی به ”سوواهیلی“ یه وه هه بی، هه ر ئه وه یه که هه یه. با له ئه مه بکۆلینه وه که ئیستا چیه، چونه، یاساکانی چین، باشتترین ریگای فی کردنی یان فی ربوونی چیه؟ با له ئه مه بکۆلینه وه که باشتترین ریگای پیوه ندیگرتن به کوردی چیه له قسه کردنی ئاسایی دا، له وتاردانی سیاسیدا، له گوتاردانی کومه لایه تیدا، له ژورنالیسمدا و هتد. کارکردن به زمان و، لی کۆلینه وه له چو نیته و چه ندیته ئه و کارانه ی که به زمان ده یکه یان له هه لسوکه وته کومه لایه تییه کانمان و هه موو بواره کانی ژیان دایه که زمانیک زیندوو راده گری، نه که دوزینه وه ی وشه گه لیکی کون و ئاشنا له سه ر کوته په ریکی زهرد هه لگه راو.

تییینه کان:

۱. سپاس بو کاک جه عفه ری حوسینیپوور (هیدی) که به نوسخه یه کی پیشووی ئه م وتاره دا چۆوه.
۲. جه عفه ری شیخولئیسلامی ماموستای زمانی ئینگلیسی، وه کوو زمانی دووه م، له زانستگه ی کارلنونی که نه دایه.